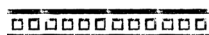

VIA SANCTI MARTINI

SZENT MÁRTON ÚTJAI TÉRBEN ÉS IDŐBEN

TARTALOM

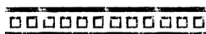

FODOR PÁL	
Előszó	7
TÓTH FERENC – ZÁGORHIDI CZIGÁNY BALÁZS	
A szerkesztők előszava	11
SÁGHY MARIANNE	
A Szentírás útja. Bibliai modellek Sulpicius Severus	
Szent Márton-életrajzában	13
BRUNO JUDIC	
Venantius Fortunatus mártoni útja	33
KISS GÁBOR	
Nagy Károly – Szent Márton szülőhelyének első zarándoka	47
SZILÁGYI MAGDOLNA	
A Dunántúl középkori úthálózatának jellegzetességei. Szombathely	
útsomópontri szerepe a 13–14. században	65
TÓTH ENDRE	
Szent Márton hazai tiszteletének kezdetéről	87
KOSZTA LÁSZLÓ	
Szent Márton tiszteletének magyarországi kezdete.	
Megjegyzések Pannonhalma alapításához	109
ZÁGORHIDI CZIGÁNY BALÁZS	
Szent Márton-patrocíniumok a középkori Vas vármegyében	119
SELÁF LEVENTE	
Szent Márton mint magyar királyfi. Egy hagiográfiai motívum története ...	137
CERNUS SÁNDOR	
V. László franciaországi követségének forrásaihoz.	
Tours, 1457. december	165
GAUSZ ILDIKÓ	
Hamu vagy láng? Szent Márton-kultusz és egyházi reformfolyamatok	
Touraine-ben a vallásháborúk idején	191

PÁLFFY GÉZA	
A pozsonyi Szent Márton-koronázótemplom.	
A kora újkori Magyar Királyság egyik legfontosabb temetkezőhelye	209
TÓTH GERGELY	
A Pannonhalmi Főapátság a 16–18. századi történeti irodalomban.	
Zsámboky Jánostól Bél Mátyásig	229
TÓTH FERENC	
A szombathelyi Szent Márton-kultusz a kora újkori	
és újkori utazók szemével	241
KÖVÉR LAJOS	
Szent Márton és szülőföldje a francia szótárirodalomban	263
SZÁSZ GÉZA	
Szent Márton a 19. század első felének francia útleírásaiban	283
KATONA CSABA	
Utazás Füredre	295
MELEGA MIKLÓS	
Szent Márton hazatér. Az 1913. évi ereklyéátvitel útja	309
BALÁZS-SZABELSKI ENIKŐ–ADAM SZABELSKI	
A Szent Márton utca szerepe Poznań város történetében	335
ZSÁMBÉKY MONIKA	
Szent Márton-ereklyék és tiszteletük Szombathelyen	347
KÉPJEGYZÉK	371

A SZOMBATHELYI SZENT MÁRTON-KULTUSZ A KORA ÚJKORI ÉS ÚJKORI UTAZÓK SZEMÉVEL

A szombathelyi Szent Márton-születéshagyomány egyik fontos forráscsoportja a régi korok utazóinak leírásaiban rejlik.¹ Ezek alapján, mint apró mozaikdarabokból próbálhatjuk meg összerakni a szent helyi tiszteletének képét, annak fontosabb elemeit és főleg annak változásait. Ugyanakkor fontos hangsúlyozni, hogy ezek a leírások töredékes és szubjektív jellegüknél fogva csak óvatos elemzésekre és következtetésekre nyújtanak lehetőséget. Amint az utazási irodalom nagy szakértője, François Moureau professzor találóan megjegyezte, mivel a korábbi korszakok legtöbb utazója nem is hagyott maga után semmilyen útleírást vagy beszámolót, ezen kollektív tudáshalmaz jelentős része örökre elveszett az emberiség számára.²

Az általunk vázlatosan áttekintett korszakot az egyszerűség kedvéért nevezzük hosszú kora újkornak, amely a középkor végétől egészen az utazást forradalmian megváltoztató vasúti közlekedés megjelenéséig, a 19. század második feléig tart, és amelynek szimbolikus végét egy Szent Márton születési helyeit tudatosan felkereső, vasúton utazó francia apát, bizonyos Cyprien Polydore – a périgueux-i Szent Márton-templom plébánosa – látogatása jelzi. A korszak eleje belevész a középkor homályába, és csak apró információkból lehet következtetni a kultusz jelenlétére és folyamatosságára. A korszak végét ugyanakkor pontosan lehet tudni Polydore abbé nyomtatásban is megjelent útleírása alapján.³

Az ismert utazók a kor rendi társadalmának szinte valamennyi rétegét képviselik: az uralkodótól, a katonáskodó vagy éppen diplomáciai feladatokat ellátó

1 A tanulmányhoz felhasznált források részben saját kutatásaim, másrészt pedig a Kiss Gábor és Mayer László által szerkesztett, megjelenés előtt álló *Leírások, tudósítások Szombathely városáról* című kiadvány kéziratában találhatóak, amelynek rendelkezésemre bocsátását ezúton is szeretném megköszönni Kiss Gábor kollégámnak.

2 François Moureau: *Le théâtre des voyages. Une scénographie de l'âge classique*. Presses Universitaires de Paris-Sorbonne, Paris, 2005. 12–13.

3 Abbé Cyprien Polydore [*Église Saint Martin de Périgueux*]: *Voyage en Allemagne, en Autriche-Hongrie et en Italie*. Cassard Frères, Périgueux, 1888.

nemeseken, a tudós egyháziakon és az emigráns értelmiségieken át az egyszerű zarándokokig terjed a soruk. Az általuk hátrahagyott információk mennyisége és minősége is ennek megfelelően alakult. Az utazás fogalma is más és más jelentőségű volt számukra. Fontosnak tartjuk hangsúlyozni, hogy a korszak legtöbb embere számára az utazás szinte nem is létezett, hiszen a korabeli emberek mai szemmel „röghöz kötöttek” látszó életüket jobbára egy viszonylag szűk, 20–30 vagy legfeljebb 50 kilométer átmérőjű kör területén belül élték le, és csak a történelem nagy változásai, mint például a háborúkkal járó hadvonulások és migrációk mozdították ki őket természetes életterükből. Az utazás sokkal inkább a mindenkori társadalmi elit, az arisztokrácia, a katonáskodó nemesség, a kereskedő nagypolgárság és az értelmiségiek számára jelentett életformát. A hosszú hadjáratok, a követjárások, a *Grand Tour*, az egyházi küldetések, a politikai és egyéb emigrációk, a zarándoklatok, a tudományos és felfedező expedíciók egyaránt értékelhető adatokkal szolgálhatnak. Tanulmányomban igyekeztem e sokszínű forrásanyagból a legjellemzőbb és leginkább meghatározó útleírásokat bemutatva – a műfaj fejlődését figyelembe véve – a szombathelyi Szent Márton-kultusz egyes változásaira felhívni a figyelmet.

A TÖRTÉNELMI TÉNY EMLÉKE

A szent kultusza, amely országosan is jelentős volt, a településen igen élénknek mondható a korai középkor óta. A kultuszhelyre Nagy Károly 791 őszén – az avarok elleni hadjáratát követően – tett savariai látogatása hívta fel a figyelmet, és nagy valószínűséggel ezt követően erősödött meg a születési hely szombathelyi kultusza.⁴ A helyi középkori hagyományban a Szent Márton-kultusz bizonyíthatóan nagyon erősen jelen volt. A régi térképeken gyakran jegyezték meg a város neve mellett annak híres szülötte nevét is.⁵ Egy, az 1360-as határjárást megörökítő oklevél említést tesz Szent Márton kútjáról is anélkül, hogy

4 Lásd a témához Kiss Gábor e kötetben található tanulmányát. Vö. *József Deér*: Karl der Grosse und der Untergang des Awarenreiches. In: Karl der Grosse. Lebenswerk und Nachleben. Bd. 1. Persönlichkeit und Geschichte. Hrsg. v. Helmut Beumann. Verlag L. Schwann, Düsseldorf, 1967. 719–791.; *Peter Csendes*: Zu den Awarenkriegen unter Karl dem Grossen. Unsere Heimat 41. (1970) 93–107.; *Walter Pohl*: Die Awarenkriege Karls des Grossen, 788–803. Wien, 1988. (Militärhistorische Schriftenreihe 61.); *Péter Váczy*: Der fränkische Krieg und das Volk der Awaren. Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae 20. (1972) 396–420.

5 A legrégebbi ismert „*Sabaria sancti Martini*” megjegyzés a 13. századi úgynevezett herefordi térképen található. A térképet valószínűleg Richard of Haldingham-Lafford készítette. *Konrad Miller*:

pontosítaná a hozzá fűződő keresztelési legendát (a későbbi korok hagyománya szerint Szent Márton az édesanyját keresztelte meg itt).⁶ A város első középkori plébániájával valószínűleg szintén a mai Szent Márton-templom helyén álló kápolna szolgált.⁷

Egy 1407-ben kelt és 1525-ben megerősített, a győri püspökség által kibocsátott kiváltságlevél szintén megemlíti a tours-i püspököt mint Szombathely szülöttét: „...a hely kedvező volta és nemessége miatt, ugyanis az ország kulcsa és kapuja, kellemes fekvéssel bír, és nem kis jámborsággal, továbbá buzgósággal Szent Márton főpap, tours-i érsek iránt, akinek hazája és szülőföldje...”⁸ A szöveg nagyon pontosan fogalmaz, amikor Szombathely középkori és kora újkori stratégiai elhelyezkedésére utal. A Magyar Királyság és Alsó-Ausztria között a Rába és a Lajta folyók védvonalán belül elhelyezkedő megerősített város Sopronnal együtt elsődleges jelentőségű volt a térségben zajló hadműveletek során. Bécs város déli és keleti védelme szempontjából különösen fontos szerepet játszott a kereskedelmi útvonalak csomópontján elhelyezkedő város, s ezért nem véletlen, hogy a kora újkorban többször is kiváltságokkal látták el Szombathelyt a Habsburg uralkodók. A város jelentősége – amint erre a vásárhely típusú magyar neve is utal – a kereskedelmi csomópont jellegéből is fakadt.⁹

A városból déli irányba induló kereskedelmi utak jelentősége az oszmán hódítás következtében nagymértékben csökkent, ugyanakkor a hely stratégiai fontossága felértékelődött. Ezt jelzi például az a királyi kiváltságlevél, amelyet II. Ferdinánd adott Szombathely városának 1635-ben annak emlékére, hogy 1632-ben éppen Szent Márton ünnepének nyolcadán győzte le II. Gusztáv Adolf svéd királyt.¹⁰ Az adomány Szombathely valamennyi akkori és leendő

Mappae mundi. Die ältesten Weltkarten. Heft. 4. Die Herefordkarte. Roth, Stuttgart, 1895.; Bendefy László dr.: Szombathely neve a herefordi térképen. Vasi Szemle 5. (1938) 3. sz. 163–168.

6 „...prima enim meta eiusdem incipitur a parte orientali a quibusdam salicibus juxta puteum sancti Martini in civitate Sabarie lapidibus constructum.” Tóth Endre–Zágorhidi Czigány Balázs: Források Savaria-Szombathely történetéhez. A római kortól 1526-ig. Szombathely Megyei Jogú Város–Panniculus Régiségtani Egylet, Szombathely, 1994. (Acta Savariensia 9.) 56.

7 Horváth Tibor Antal: Szombathely a XV–XVIII. században. Szombathely Megyei Jogú Város–Panniculus Régiségtani Egylet, Szombathely, 1993. (Acta Savariensia 8.) 347.

8 „...non mediocrem religionem, affectionem etiam in divum Martinum presulem et archiepiscopum Turonensem, cui est patria et natale solum...” Stephan Schoevisner: Antiquitatum et historiae Sabariensis ab origine usque ad praesens tempus. Pest, 1791. 274–275. Vö. Tóth E.–Zágorhidi Czigány B.: i. m. 105–106.

9 Kiss Gábor–Tóth Endre–Zágorhidi Czigány Balázs: Savaria-Szombathely története a város alapításától 1526-ig. Szombathely Megyei Jogú Város Önkormányzata, Szombathely, 1998. 169–170.

10 A kiváltságlevél a lützeni csatának (1632. november 6.) állít emléket, amelyben maga a svéd király is életét vesztette. A lützeni csata a harmincéves háború egyik döntő ütközete volt, amely a háború úgynevezett svéd szakaszában (1631–1635) zajlott. Mint ismeretes a harmincéves háború e szakaszának főszereplője II. Gusztáv Adolf svéd király volt, aki egy rendkívül ütőképes hadsereget hozott létre, amelynek élén egy fergeteges 14 hónapos hadjáratot folytatott Németországban.

polgárát örök időkre mentesítette a királyi kincstárnak fizetendő rendes és rendkívüli adók alól. Nem véletlen, hogy az adományhoz kapcsolódó kötelezettségek is részben Szent Márton kultuszához kötődnek: a város köteles ezentúl évente negyven forintot adni a Szent Márton-templomnak, ebből öt forintot a Márton-napi ünnepi misére, amelyen a város bírása és esküdtjei kötelesek részt venni, öt forintot arra, hogy aznap osszák szét a szegények között, tíz forintot a templom oltárainak és berendezéseinek javítására és húsz forintot a templom épületének restaurálására.¹¹

A tíz aranyforintot a városi házipénztár minden év novemberében rendszeresen befizette az 1638 óta Szentmártonban tevékenykedő domonkosoknak, illetve a rászoruló szegényeknek, és a 18. század folyamán végig lelkiismeretesen eleget is tettek ennek a rendelkezésnek. Amikor Draskovich György győri püspök, a város földesura az addig plébániatemplomként működő Szent Márton-templomot átadta a domonkos rendnek, a szerzetesek több városi funkciót is átvettek: így például az egyes céhekhez kapcsolódó egyházi feladatokat.¹² A templom továbbra is megmaradt Szent Márton kultushelyének, így a domonkos atyákat illették az 1636. évi királyi adományhoz kapcsolódó jogok és kötelezettségek, többek között a Márton-napi alamizsnaosztás. A Szent Márton-tisztelet olyannyira részévé vált a kolostor életének, hogy a szerzetesek heti rendszerességgel emlékeztek meg róla zsolozsmájának elimádkozásával.¹³

1631 decemberében elfoglalta a nemcsak stratégiai szempontból fontos, hanem Szent Márton nyugat-európai kultusza szempontjából is kiemelkedő jelentőségű Mainz városát, amelybe – hasonlóan II. Nassaui Adolf majdnem két évszázaddal korábbi, 1467-es bevonulásához – a város Szent Mártont ábrázoló, szimbolikus kapuján, a Gauron (más néven Gaupforte) keresztül vonult be december 23-án. (A Gaur történetéhez: *Rolf Dörlamm–Susanne Feick–Hartmut Fischer–Hans Kersting*: Mainzer Zeitzeugen aus Stein. Baustile erzählen 1000 Jahre Geschichte. Hermann Schmidt, Mainz, 2001; *Ernst Stephan*: Das Bürgerhaus in Mainz. E. Wasmuth, Tübingen, 1974. [Das deutsche Bürgerhaus. Bd. 18.]) A szombathelyi adomány indokaiként az uralkodó a város által a közelmúltban elszenvedett háborús károkat és tűzvészt, valamint a Szent Márton szülőhelye iránti tiszteletet (*ob reverentiam Sancti Martini episcopi et confessoris, cujus nempe idem Sabariae oppidum patria solumque nativum fuisse creditur*) és a svéd király felett 1632-ben Szent Márton ünnepének nyolcadán aratott győzelmet (*in ipsa octava festi praefati beati Martini episcopi, Deo vindice, sub auspiciis nostris per exercitum nostrum superatus*) sorolja fel. *Schoenvisner, St.: Antiquitatum et historiae* i. m. 318–320.

11 *...in Festo ejusdem divi Martini, Loci Plebano, pro tempore constituto, tumque in ipsa aede sancti Martini summum sacrum celebranti, ad altare quinque florenos hungaricos solemniter offerant, & alios similiter quinque florenos pauperibus, & mendicis in elemosynam eodem die distribuant.* *Schoenvisner, St.: Antiquitatum et historiae* i. m. 318–320. Az oklevél eredetije a város levéltárában volt (Privilegia Nr. 9.), jelenleg azonban nem található. Az oklevél latin szövegének szakavatott értelmezéséért itt szeretnék köszönetet mondani Zágórhidi Czigány Balázs kollégámnak.

12 *Szalay László*: A szombathelyi Szent Domonkos-rendiek lelkipásztori működése. Martineum Könyvnyomda Rt., Szombathely, 1938. 21–22., 30.

13 Uo. 123–128.

1. kép. Szombathely elképzelt 17. századi látképe (1930-as, 1940-es évek)

Szombathely városa nem először kapott Habsburg uralkodótól hasonló kiváltságlevelet. Mátyás király halála (1490. április 6.) után Habsburg Miksa római király és későbbi német-római császár rögtön nekilátott a magyar megszállás alatt álló ausztriai területek visszaszerzéséhez, majd a hadműveletek hamarosan a nyugat-magyarországi területekre is áttérjedtek, és Szombathely városát is ostrom alá vették a csapatai. Az uralkodó személyesen is megjelent az ostromnál, és végül elfogadta az őrség kapitulációját.¹⁴ A forgandó hadiszerecse miatt azonban hamarosan vissza kellett vonulnia, és még ugyanazon év december 23-án Németújhelyen kelt kiváltságlevelében Szombathely várost mentesítette mindenféle adó és harmincad alól, és egyúttal utasította alattvalóit ennek tiszteletben tartására.¹⁵ Miksa naplójának tanúsága szerint tudatában volt annak, hogy Tours-i Szent Márton püspök a város szülőtte,¹⁶ bár erre a tényre a kiváltságlevélben nem találunk utalást. Valószínűleg hasonló megfontolások vezették II. Ferdinánd német-római

¹⁴ Horváth T. A.: i. m. 291–292.

¹⁵ Tóth E.–Zágorhidi Czigány B.: i. m. 94–95.

¹⁶ I. Miksa római király (1486–1519), a későbbi német-római császár (1493–1519) naplójának részlete az 1490. október 20. előtti 15 nap eseményeiről, amikor elfoglalta Szombathelyt: „*Après lempereur a tout sa compaignie tire tousiours auant et fist plusieurs logiz jusques a ce quil aborda deuant sabarie la ou saint martin fut ne qui estoit et est bien petite ville...*” Uo. 111.

császárt és magyar királyt is, amikor Szombathely városának 1635-ben királyi kiváltságlevelet adományozott.

A későbbi korok katonái is gyakran megemlékeztek a városról, ha erre vezetett az útjuk (1. kép). Az 1664-es hadjáratban a körmendi és szentgotthárdi harcokban oroszlánrészt vállaló francia csapatokban szolgáló önkéntesek közül többen a Szent Márton-kultuszt élénken ápoló Tours környékéről érkeztek. A francia kontingens vezetője, Jean de Coligny-Saligny gróf a győztes csata után tíz nappal levelet intézett Szombathelyről Raimondo Montecuccolinak, a szövetséges keresztény hadak fővezérének.¹⁷ A levél keltezése érdekes, mivel a humanista szellemű francia hadvezér a város ókori latin nevét, Sabariát használja, ami arra utal, hogy ismerhette a hely történelmét és valószínűleg meglátogatta a város műemlékeit, így minden bizonnyal arról is meggyőződhetett, hogy a helyi hagyomány miként őrzi a legnépszerűbb francia szent, Tours-i Szent Márton születésének tradícióját. A történelem fíntorának is tekinthető, hogy a neves itáliai hadvezér, Raimondo Montecuccoli útinaplójegyzete szerint – ahol a szerző a város német nevét használja – a Habsburg hadvezetéssel elégedetlen magyar és francia nemesek éppen itt kezdték el leghangosabban együtt szidni a császáriakat.¹⁸

A francia segélycsapatok egy másik neves tagja, a Brissac hercege¹⁹ kíséretében utazó Charles Le Maistre abbé szintén feljegyezte, hogy a francia csapatok a csata után Szent Márton falva (Szentmárton) irányába vették útjukat.²⁰ Le Maistre abbé egyébként a herceg hosszú európai körútja során Itáliában, Ausztriában és Németországban is megfordult, és számos neves Szent Márton-kultushelyre is eljutott, amelyekről röviden útleírásában is megemlékezett.²¹

17 A levelet kiadta: Tóth Ferenc: Coligny és Montecuccoli Szombathelyen 1664-ben. Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények 35. (2009) 3. sz. 32–35. A forrás lelőhelye: Österreichisches Staatsarchiv (Bécs), Kriegsarchiv Alte Feldakten 1664 – Karton 163 (Türkenkrieg VIII) fol. 668–669.

18 „Stein am Anger 14 agosto 1664.

1° Miniferisce l'abate F. Martino /: e prima l'aveva detto Nadasti:/ che li Francesi spargono fra gli Ungheri che essi Francesi sono i difensori dell'Ungheria; che gli Alemanni cercano di oppimerli, e che non combattono bene; che gli Alemanni vivono sul paese; ma che, Francesi spendono del loro; et che senza dispendio della patria possono sempre gli Ungheri esser difesi dalla Francia.” Österreichisches Staatsarchiv (Bécs), Kriegsarchiv, Alte Feldakten 1664 – Karton 156 (Türkenkrieg, Journales und Memoires) n° 149.

19 A Brissac-család ma is álló ősi fészke, mai nevén Brissac-Quincé Tours-tól körülbelül 100 kilométerre nyugatra fekszik.

20 „Notre armée décampa le matin, douzième d'aoust, pour aller au village de Saint Martin...” Charles Le Maistre: Voyage en Allemagne, Hongrie et Italie. 1664–1665. Insulaire, Paris, 2003. 180.

21 Uo.

A HELY SZELLEME

A legrégebbi kultuszhely kétségkívül a városközponttól keletre fekvő Szent Márton-templom és környéke volt. Szent Márton helyi tiszteletének legfontosabb elemei a késő antik kortól a kora újkorig a Szent Márton-templomban megjelölt születési hely – a *Hic natus est S. Martinus* felirattal ellátott kápolna –, a templom melletti kút és a temető voltak. Sulpicius Severus nagy sikerű életrajza nyomán a Sabaria név elterjedt a keresztény világban. A kultuszhely kérdése gyakran felkeltette a Szombathelyre eljutó humanista műveltségű tudósok érdeklődését. A Szent Márton-templom belsejének egyik legelső és legérdekesebb leírása a neves protestáns botanikus Carolus Clusius (1525–1609) vagy más néven Charles de l'Écluse tollából való (2. kép). A híres tudós 1585.

2. kép. Carolus Clusius portréja

április 3-án vizsgálta meg alaposabban Szombathely nevezetességeit. Clusius feljegyezte, hogy a város keleti részét elhagyva található egy kút, amelynek vizébe merítve nyerte el Márton a keresztséget. A kultuszhelyről adott leírás kétségkívül izgalmas találgatásokra adhat okot: *„A téli napkelet felé tartva fahídon kell átkelni a télen felduzzadó és kártékony Gunsa folyón, amely kevéssel a mezőváros alatt fogadja magába az esőzések és télvíz idején nehezen átléphető és veszélyes Brentát (ez pedig a város fölött, ahol az nyugat felé terjed, folyik és a Rohonc vagy Rechnitz közötti hegyekben ered, miként a Gunsa folyónak a Günss [Kőszeg] feletti hegyekben van a forrása). Innen kissé távolabb egy kút látható, amelyről azt mondják, hogy Szent Mártont ennek vizébe mártották, midőn a keresztény hitet felvette. Ennek szomszédságában egy kis templom áll azon a helyen, amelyről azt mondják, hogy ott éltek Szent Márton szülei, és ő maga ott született. A templomba belépve bal oldalon a falon található ez a majdnem négyzetes kőtábla. Ebben a templomban a szentély bal oldalán kis kápolna van, melynek oltárán Szent Márton ülő kőszobra van elhelyezve, eléggé kicsi, de arányaihoz képest nagy fejével, szakállal nyírt, és papi vagy doktori kalapot visel.”*²²

A kőszobor érdekessége, hogy nem a szokásos köpenymegosztás jelene-tét vagy a szent fiatalságát, hanem a tudós tours-i püspök alakját formázta. A szobor sorsáról sajnos nincsenek további információink. A leírás szerint a kút az ő keresztségének a helye volt, míg a templomban egyszerre tisztelték a születési helyét és püspöki működésének emlékét is. Clusius leírása azért is fontos, mivel közvetlenül és hitelesen közvetítette a városban élő hagyományokat, és egyúttal megerősített számos fennmaradt egyházi forrást. Jó példa erre a szombathelyi vár és város 1592. évi urbárium, amelyben feljegyezték a Szent Márton-templom melletti falucskával, Szentmártonnal kapcsolatban, hogy a templom a szent születése helye, a kút pedig a keresztelő kútja (3. kép.). A hagyomány szintén szerepel Esterházy Pál nádor Szűz Mária-kegyhelyekkel kapcsolatos munkájában, ahol így említi a Szent Márton-templomban található Boldogasszony-képet: *„Ezen csudálatos és szent helyen született dicsőleges szent Márton, Turonai püspök, meg az kút is fön lévén, melynek vizével kereszteltetett meg.”*²³

Másfél évszázaddal Clusius látogatása után, Bél Mátyás nagy ívű munkájában a következő élményszerű sorokkal emlékezik meg Szent Márton kultuszának helyi hagyományáról: *„A templom előtt mutogatják azt a kővel mozaikszerűen kirakott forrást, amelynek vizével keresztelte meg valamikor – állí-*

22 Idézet: Kiss G.–Tóth E.–Zágorhidi Czigány B.: i. m. 226. A Clusius által leírt Szent Mártonra vonatkozólag lásd még Zsámbéky Monika e kötetben található tanulmányát.

23 Idézet: Uo. 226.

3. kép. Szent Márton püspök alakja a szombathelyi domonkos rendházzal

tólag – a hazatérő Szent Márton az édesanyját. A domonkos atyák ereklyéi közt őrzik ezüstbe foglalt ujjcsontját. Nem is helyezik ki máskor megtekintésre, csak Szent Márton napján. Ebben az időszakban sokan sereglenek össze, hogy a hazának ezt a nevezetes ékességét tiszteletben részesítsék. A hely látogatását – a száj-hagyományok szerint – a megtaláló tours-i püspök üdvös dolognak minősítette, hogy a lakosság azon a helyen is részesíthesse tiszteletben az ereklyét, ahol Szent Márton született. Ezért minden esztendőben vége-hosszatlan sietnek ide, nem-

csak a környékeliek, hanem a külföldiek is, abban a reményben, hogy itt elnyerhetik bűneik bocsánatát."²⁴

A születési hely és a kultuszhely összekapcsolódása mellett a kút immár az édesanya megkeresztelésére utal. Noha Bél Mátyás nagy valószínűséggel nem jutott el soha Szombathelyre, informátorai – a vármegyei bizottságok, Bél megbízott ügynökei és egyéb információs brókerei – révén elég pontos adatokkal rendelkezett a kultuszhelyről. Bél Mátyás munkájának írása során követte a nemzetközi utazási irodalom és történeti földrajz olyan nagy klasszikusait, mint Theodor Zwinger, Philipp Klüver vagy Frölich Dávid, de saját egyéni módszereit sem titkolta munkájában.²⁵ Jóval meghaladva a kora történetírói irányzatait, nagy szociális érzékenységgel ábrázolta a vidék problémáit és gazdasági helyzetét. Régiségtani érdeklődése folytán számos rajzot, feliratot közölt, amelyek elsősorban a régészek számára hordoznak értékes információkat. A Vas vármegyével foglalkozó kötetben az ókori Sabaria feliratainak reprodukciói és kommentárjai különösen látványosan illusztrálják Bél archeológiai érdeklődését (4. kép). Bél munkája kétségtávan a kor utazási irodalmának egyik csúcsteljesítménye volt, és nyugat-magyarországi gyűjtései érdekes és új megvilágításba helyezik a helyi Szent Márton-kultusz változásait is.²⁶

Bél Mátyás leírásával majdnem azonos időben járt Szombathelyen két neves angol utazó: Richard Pococke (1704–1765) és Jeremiah Milles (1718–1784), akik szintén érdekes útleírást hagytak maguk után. Pococke és Milles oxfordi teológiai tanulmányaikat követően – a kor szokásainak megfelelően – 1733-tól több nagy európai és közel-keleti *Grand Touron* vett részt. Az ókori műemlékek iránt érdeklődő Pococke 1737-ben utazott keresztül Magyarországon, és eljutott Szombathelyre is. Itt számos római műemléket látogatott meg és kutatásokat végzett olyan legendás savariai emlékhelyek után is, mint Ovidius sírja vagy Szent Márton szülőhelye.²⁷ Útitársával, Jeremiah Millesszal számos feliratot is lemásoltak és néhány ókori éremmel is bővítették numiz-

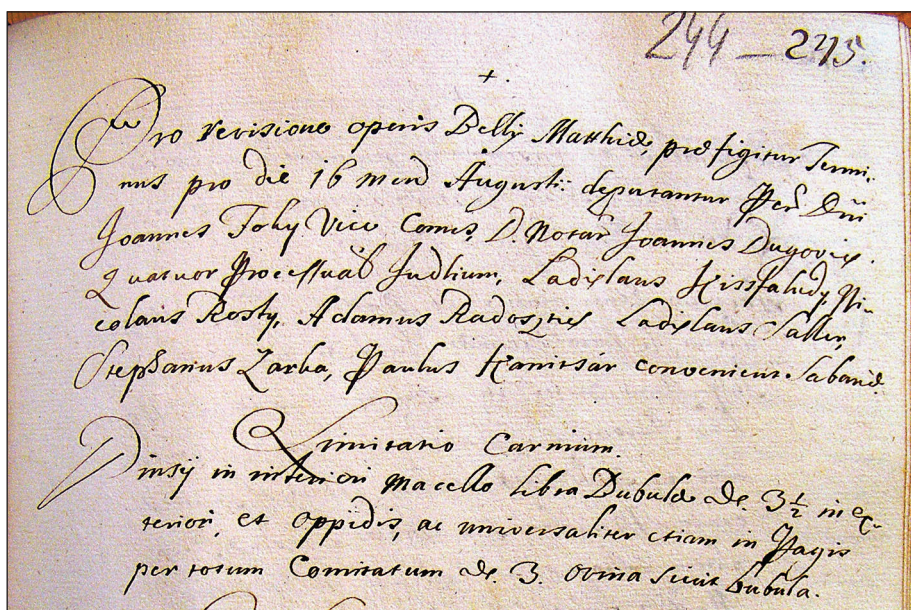
24 *Bél Mátyás: Vas vármegye leírása.* Ford. Tihanyi Tiborné Szálka Irma. Vasi Szemle 31. (1997) 2. sz. 284. Vö. *Matthias Bél: Notitia Hungariae novae historico geographica.* Tomus II. in quo continentur Comitatus adhuc in mss. haerentes Partis Secundae Trans-Danubianae, hoc est, Comitatus Soproniensis, Castriferrei, Szaladiensis et Veszprimiensis. textum recensuerunt notisque instruxerunt Ladislaus Glück, Gregorius Tóth. Magyar Országos Levéltár–Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete, Bp., 2012. 403.

25 A kora újkori releváns utazási irodalomról lásd: *Reisen und Reiseliteratur im Mittelalter und in der Frühen Neuzeit.* Hrsg. v. Xenja von Ertzdorff–Dieter Neukirch. Rodopi, Amsterdam–Atlanta, 1992.

26 Bél Mátyás egyéb Szent Mártonra vonatkozó kutatásaira lásd Tóth Gergely e kötetben található tanulmányát.

27 Ovidius szombathelyi sírjának korabeli hagyományára vonatkozólag lásd Kövér Lajos e kötetben található tanulmányát.

4. kép. Bél Mátyásra vonatkozó bejegyzés a szombathelyi Vas Megyei Levéltárban

matikai gyűjteményüket. Erről Pococke részletesen beszámolt anyjának címzett 1737. április 20-i (május 1-jei) levelében: „Lemásoltunk több felíratot és megtaláltuk Sabaria említését, ami azt bizonyítja nekünk, hogy ez volt az a település, és nem az innen négy mérföldre elterülő Sárvár, ahogyan azt néhányan a nevéből Sabariának képzelték. Azt is mondják, hogy valahol erre találták meg Ovidius sírját, a felírat is említette, de a történet nem egészen világos. (...) Lemásoltunk több felíratot és szereztünk néhány ókori érmet, majd elmentünk a domonkosokhoz, ahol Szent Márton született és megvártuk a perjelt...”²⁸

Pococke később publikált nagyszabású munkájában is kiemeli Szent Márton szombathelyi születési helyének helyi hagyományát: „Stenenmanger (sic!) kétségtelenül azonos az egykori Colonia Claudia Sabariával, bár egyesek a neve alapján [a települést] Sárvárra tennék, ahol semmiféle ókori emléket nem találtak.

28 „We copied out several inscriptions, found mention of Sabaria which confirms to us that this was that colony & not Sarwar of 4 leagues off, which some have conjectur'd to be Sabaria from the name; tis said Ovids tomb was found hereabouts & the inscription is mention'd; but the affair is dark. (...) We copied out more inscriptions, got some more medals, went to the Dominicans where St Martin was born, waited on the Prior...” Letters from Abroad: The Grand Tour Correspondence of Richard Pococke & Jeremiah Milles Vol. 2. Letters from the Continent (1736–37). Ed. Rachel Finnegan. Pococke Press, Piltown, 2012. 175. (Fordította: Tóth Ferenc.)

*Állítólag itt székelt a pannoniai prefektus, és Aurelius Victor állítása szerint e helyen kiáltották ki császárra Septimus Severust, bár Spartianus szerint ez Carnuntumban történt. Steinemangerben több gránitoszlop-töredéket láttunk. Valószínűleg Domitianus császár a város jótévedője lehetett, ezért [emlékül] két felirata is volt, de a Domitianus nevet eltávolították ezekről, mint ahogy egy szenátusi határozat alapján az összesről. Számos egyéb felirat található itt, valamint néhány érdekes dombormű a városról. Van egy történetük, amely teljesen alaptalannak tűnik, miszerint Ovidiust itt temették el. Azt állítják, hogy Szent Márton ebben a városban született 335-ben, és hogy az apja Nagy Konstantin császár idején tribunus volt.*²⁹ (5–6. kép.)

A British Museumban őrzött kéziratos naplójában Pococke feljegyezte a Szent Márton-templomban tett látogatásának legfontosabb tapasztalatait. A művelt angol tudós jogosan gyanította, hogy a születési hely és a kultuszhely nem feltétlenül eshetett egybe, és feltevését a helyszínen személyesen igyekezett igazolni. Szintén megérezhette a Szent Quirinus mártír püspök helyi kultusza és a Szent Márton-szülőhely tisztelete közötti kapcsolat jelentőségét, bár az erre vonatkozó kérdéseit a helyi domonkos perjel nem igazán tudta megválaszolni. A Szent Márton-templomban található kápolnában lévő feliratról így emlékezik meg Pococke: *„Ahol most a domonkos Szent Márton-templom van, született Szent Márton, és a kápolnában, amelyről azt mondják, hogy itt volt az a szoba, ahol az anyja feküdt [a szüléskor], ezek a szavak [olvashatók]: Hic natus est Sanctus Martinus.*”³⁰

Jeremiah Milles angol utazó szintén elmondja, hogy Szent Márton Szombathelyen született, és a szülőhelye fölött, a domonkos templom oldalkápolná-

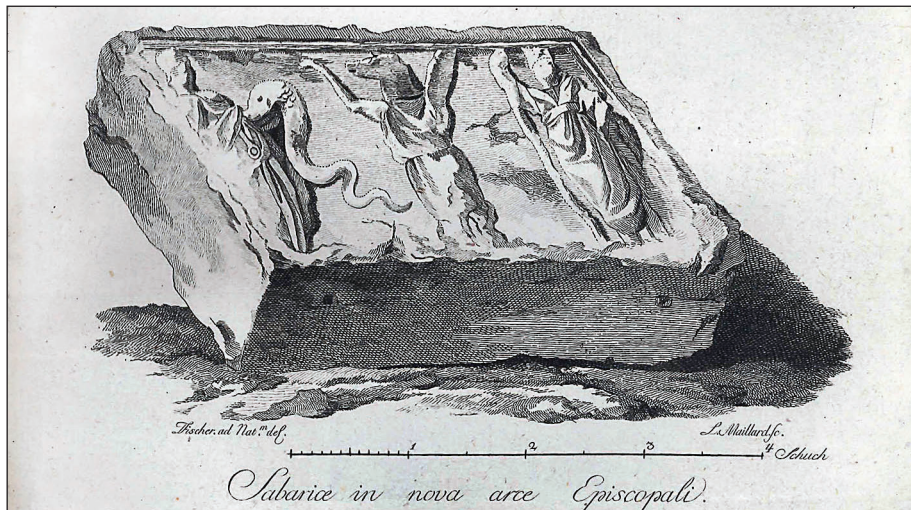
29 „*Stenemanger (sic!) is, without doubt, Colonia Claudia Sabaria, tho' some, on account of the name, would place it at Sarwar, where no antiquities are found; it is said that the praefect of Pannonia resided here, and Aurelius Victor affirms, that Septimus Severus was proclaimed emperor at this place; but Spartian says it was at Carnuntum. We saw at Steinemanger several pieces of granite pillars: It is probable that Domitian was a benefactor to this town, for there are two inscriptions to him, with the name of Domitian erased, as it was from all his inscriptions by an order of the senate: There are several other inscriptions, and some curious reliefs about the town. They have a story, which seems to be without any foundation, that Ovid was buried here. It is said, that St. Martin was born at this town in three hundred and thirty-five, his father having been a tribune under Constantine the great.*” Richard Pococke: *A Description of the East, and Some other Countries. Vol. II. Part. II. Observations on the Islands of the Archipelago, Asia Minor, Thrace, Greece, and Some Other Parts of Europe.* London, 1745. 244. (Fordította: Tóth Ferenc.) Vö. *Ország László: Angol utazók Szombathelyen kétszáz év előtt.* Vasi Szemle 5. (1938) 3. sz. 179–182.; *Gömöri György: Angol és skót utazók a régi Magyarországon (1542–1737).* Argumentum, Bp., 1994. 117–120.

30 British Museum (London), Add. Ms. 22,992 Pococke's travels – Hungary fol. 27. (Fordította: Tóth Ferenc.) Az idézet átírása: *„Where the Church now is of the Dominicans St Martin was born & in the Chapel are these words where tis sd [tis said] the room was in which his mother lay yt [that] Hic natus est Sanctus Martinus.*” Itt szeretnék köszönetet mondani dr. Rachel Finnegannek a szöveg átírásához és értelmezéséhez nyújtott szakavatott segítségéért.

5-6. kép. Ókori kőtöredékek Schönvisner István *Antiquitatum et historiae Sabariensis* című művében

ján felirat van: „*Hic natus est sanctus Martinus.*” A templom mellett kút van, ahol keresztelték.³¹ Pococke és Milles feljegyzései tehát megerősítik a születési hely Szent Márton-templomhoz kötődő hagyományát, ugyanakkor az anyja nyughelyére való helyi hagyományt is fontosnak tartották, hiszen az részben

31 British Museum (London), Add. Ms. 15,771.; Vö. Wilhelm Kubitschek: Aeltere Berichte über den römischen Limes in Pannonien. Hölder-Pichler-Tempsky, Wien-Leipzig, 1931. (Akademie der Wissenschaften in Wien. Philosophisch-historische Klasse. Sitzungsberichte. Bd. 209. Heft 1.) 54.

utalhat az ókeresztény temetőre is, amely minden bizonnyal a kultuszhely alapjául szolgált, és amelyben egykor Szent Quirinus síremléke is állhatott. A két angol tudós utazó útleírásaiból és leveleiből kiderül, hogy alaposan előkészítették utazásukat a különböző általuk meglátogatott helységek – köztük Szombathely – ókori emlékeire vonatkozó olvasmányaikkal. Az antik szerzők munkáin kívül nagy jelentőséget tulajdonítottak a kortárs történészek munkásságának is. Pococke és Milles levelezése alapján tudhatjuk, hogy magyarországi látogatásuk során konzultáltak a tudós Bél Mátyással is, akinek a műveit is elég jól ismerték.³²

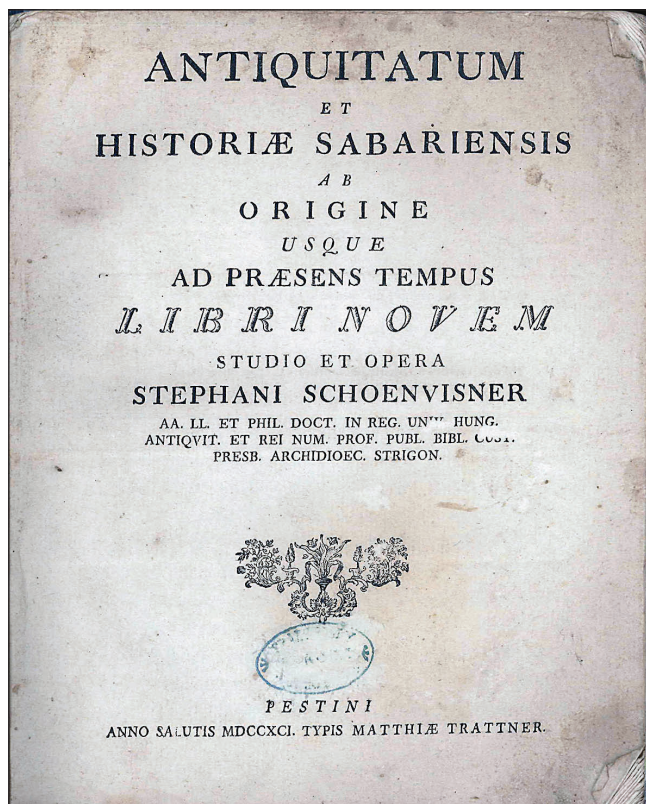
AZ ÚJ PÜSPÖKSÉG ÉS A KULTUSZHELY

Az 1777-ben Mária Terézia által alapított szombathelyi püspökséget Szent Mártonnak ajánlották fel, ami szintén hozzájárult kultuszának megerősödéséhez.³³ Szombathely első püspöke, Szily János, aki a győri püspökök példáját követve összegyűjtette a feltárt római emlékeket, Schönvisner Istvánt, a pesti egyetem érem- és régészeti tanárát kérte fel a város történetének megírására. Szily és Schönvisner ismeretsége nagy valószínűséggel jezsuita kapcsolataikból ered, és a két tudós egyházi ember már korábban is levelezett egymással tudományos könyvek beszerzése és kiválasztása ügyében. A tudós egyetemi tanár gyakori szombathelyi látogatásai során módszeres régészeti és történeti kutatásokkal támasztotta alá a kilenc részből álló, latin nyelvű *Antiquitatum et historiae Sabariensis ab origine usque ad praesens tempus* című kéziratát (7. kép).

A mai szemmel is alapos tudományossággal megalkotott nyolc könyvből álló munka számos helyen foglalkozik Tours-i Szent Márton kultuszával. Nagy jelentőséget tulajdonít a Szent Quirinus mártírhála utáni helyi keresztény közösség szerepének, sőt azt is feltételezi, hogy létezett egy savariai ókeresztény püspökség is (Lib. V Cap. III). Szent Márton helyi születését és annak

32 Részlet Pococke anyjának címzett 1737. május 7-i (május 18-i) leveléből: „22–3. *We went to wait on Mr Bel the Lutheran Minister here, he is writing an account of Hungary in six volumes Folio three of which are come out finely printed at Vienna; he is very learn'd in this subject; publish'd a book de Literatura Hunno-Scythica 20 years ago, publish'd also some natural History of Hungary, which he designs for a seventh volume with additions & one about the Literature more fully...*” Letters from Abroad i. m. 186.

33 A szombathelyi egyházmegye történetéhez lásd: *Géfin Gyula: A szombathelyi egyházmegye története. I–III. köt. Szombathely, 1929; A 200 éves szombathelyi egyházmegye emlékkönyve 1777–1977. Szerk. Fábián Árpád. Szombathelyi Egyházmegyei Hatóság, Szombathely, 1977.*

7. kép. Schönvisner István művének címlapja

emlékeit két külön fejezet is tárgyalja (Lib. V Cap. IV–V). A későbbekben kitér a szent kultuszának korai európai kisugárzására is, kiemelve Bragai Szent Márton savariai származásának legendáját (Lib. VI Cap. VII).³⁴ A város kora újkori történetét taglalva szintén részletesen megemlékezik II. Ferdinánd privilégiumleveléről, amelyet teljes terjedelmében közöl is.³⁵ Az antik műemlékek és a Szent Márton-kultusz leírása integráns részét képezi e munkának, amely az újonnan alapított püspökség gazdag ókori és keresztény történelmi előzményeire szeretné felhívni a figyelmet.

Az értékes művet a Szily és Schönvisner által közösen kiválasztott híres bécsi rézmetsző Jacob Schmutzer és köre illusztrálta. A metszetek olyan felbecsülhetetlen értékű műemlékeket is ábrázolnak, amelyek azóta sajnálatos mó-

34 Bragai Szent Mártonra lásd még Bruno Judic e kötetben található tanulmányát.

35 *Schoenvisner, St.*: *Antiquitatum et historiae* i. m. 318–320.

8. kép. Szombathely vázlatos látképe a Schönvisner-műben

don eltűntek. Schönvisner munkája 1791-ben jelent meg Pesten Szily János püspök költségén. A munka nemcsak a tudományos olvasóközönség, hanem a korabeli *Grand Tour* utazói számára is fontos *vademecumnak* számított. A mű egyik leghíresebb metszete Szombathely város szimbolikus látképe, amelyen számos Szent Márton-kultuszra utaló műemlék is helyet kapott (8. kép). A kép közepén lévő várostorony tetején jól látható a szentet ábrázoló szélforgó, amely a szintén kiemelt helyen ábrázolt Szent Márton-templom irányába mutat. Szintén e helyen ábrázolták a nevezetes kutat is, amelynek helyi hagyománya ebben a korban még igen élő volt.³⁶

A francia forradalmi és napóleoni háborúk idején Szombathelyre vetődő katonák is megemlékeztek az ókori város híres szülöttjéről. Leghíresebb személy közülük az 1830-as években (1831-ben vagy 1834-ben) Szombathelyen átutazó Marmont marsall, a híres raguzai herceg volt (9. kép), aki útirajzában így írt Szombathelyről: „*Ez a város vármegyei központ, és a rómaiak idején a Sabaria nevet viselte. Majdnem mindennap találunk itt valamilyen antik leletet. Néhány éve építették fel a szép székesegyházat, amely egyszerű ízlésű, megfelelő méretű és szép architektúrájú. Egyébként e város Szent Márton tours-i püspök pátriája.*”³⁷ Marmont úti jegyzeteinek szombathelyi vonatkozása több szempontból is érdekes. A marsall egyrészt beszámol a korabeli város antik identitásának

36 Vö. Schönvisner István: Szombathely régiségei és története a kezdetektől a jelen időkig. Fordította és közli Tóth Péter. Vasi Szemle 42. (1988) 4. sz. 592–601.

37 Voyage de M. le Maréchal duc de Raguse, en Hongrie, en Transylvanie, dans la Russie méridionale, en Crimée et sur les bords de la mer D’Azoff, à Constantinople et sur quelques parties de l’Asie Mineure; en Syrie, en Palestine et en Égypte. Tome I. Bruxelles, 1837. 31. (Fordította: Tóth Ferenc.) Vö. Tóth Ferenc: A raguzai herceg Szombathelyen. Vasi Szemle 53. (1999) 5. sz. 611–616.

9. kép. Auguste de Marmont marsall arcképe a becsületrend főtisztjeit ábrázoló gyűjteményben (1810)

továbbéléséről, erre a Sabaria név fennmaradása, a gyakori antik leletek és nem utolsósorban Szent Márton kultusza szolgál bizonyítékkul. Másrészt – igaz, röviden, de – elismeréssel ír az új katedrálisról, amely nemcsak a még csupán fél évszázados múlttal rendelkező, 1777-ben, szintén Szent Márton szülőhelyének hagyományára alapított püspökség legfontosabb jelképe, hanem a szent kultuszának egyik fontos új helyszíne is lett. Marmont sommás feljegyzésén kívül nyilván számos katona érdekes útleírása lapulhat a levéltárak dobozainak mélyén. Elég, ha arra gondolunk, hogy Szombathely 1809-ben több hónapra francia megszállás alá került, illetve arra is vannak adataink, hogy több száz francia katona éppen a szentmártoni ispotályban nyomta az ágyat.³⁸

38 Szalay L.: A szombathelyi Szent Domonkos-rendiek i. m. 164.

A 19. század közepén, 1853-ban egy ismeretlen egyházi utazó a következő Szent Márton-templomról szóló leírást hagyta az utókorra: „...*aztán létezik kápolna ott, ahol sz. Márton született, de az be van kebeleztve a dömések templomába, és a kut felett is, hol a hagyomány szerint megkeresztelkedett sz. Márton, csak a felírás olvasható: »Hic baptisatus est S. Martinus«, valamint a nevezett kápolnában ez áll: »Hic natus est S. Martinus«.*”³⁹ A sommás megállapítás a korábbiakban már ismertetett helyi hagyomány ápolásáról is tájékoztat, és a szöveg alapján arra lehet következtetni, hogy a helyi zarándokok mellett a *Grand Tour* utódai-ként idevetődő tudósok is eligazítást kaphattak a latin nyelvű feliratokból. Ennek nem kis jelentősége volt, hiszen ebben az időszakban erősödött fel az a vita is, amely Szombathely és Pannonhalma között folyt a szent születési helyét illetően.⁴⁰

Az elsősorban legitimációs nézeteltérés kezdetei a 18. század végére, vagyis a szombathelyi püspökség alapításának korára nyúlnak vissza. A Magyar Tudományos Akadémia létrejöttével a nézetkülönbségeket tudományos igényű tanulmányokban is a nyilvánosság elé tárták. 1840-ben Podhradszky József a régi Szombathely–Pannonhalma-vitát megpróbálta egy új elmélettel feloldani: Győrszombathely települést tette a szent szülőhelyéül. Ezt a Pannonhalma melletti települést állítólag szintén Sabariának nevezték a római korban.⁴¹ Ez az elmélet egyébként még sokáig tovább élt.⁴² A szombathelyi értelmiségiek sem hagyták azonban válasz nélkül a városuk leghíresebb szülötét elvitató elméletet. Az akadémikus Bitnicz Lajos 1859-ben bizonyította, hogy a két Sabaria nevű település közül Szent Márton csak „Sabaria városban” (*Igitur Martinus Sabaria Pannoniarum oppido oriundus fuit*), vagyis Colonia Claudia Sabariában (Szombathely) születhetett. Bitnicz másik fő érve az volt, hogy Sabariában a kereszténység már jóval a szent születése előtt létezett, sőt a város még egy mártír szentet – Szent Quirinust – is magáénak mondhatott.⁴³ Gyakorlatilag ugyanezek az érvek ismétlődnek Lakner Endre szenvedélytől

39 Kiss Gábor–Mayer László: Leírások, tudósítások Szombathely városáról (kézirat, megjelenés alatt).

40 Vö. István Lengvári: Les débats sur le lieu de naissance de saint Martin de Tours. Aperçu historiographique. In: XVIe centenaire de la mort de Saint Martin. Colloque universitaire (22–25 octobre 1997). Société Archéologique de Touraine, Tours, 1997. (Mémoires de la Société Archéologique de Touraine. Tome LXIII.) 291–300.

41 Podhradszky József: Szent Márton születése helyéről. Tudománytár. Értekezések VII. (1840) 59–66.

42 Lásd még: Czínár Mór: Győr vármegyei Sabáriáról. Magyar Akadémiai Értesítő (Nyelv, Philosophia, Történet- és Törvénytudományi osztályok) 7. (1859) 515–526.; Dankó József: Győrmegyei Sabaria, vagyis pannonhalmi sz. Márton toursi szent Mártonnak születéshelye. Magyar Sion 5. (1867) 881–917.

43 Bitnicz Lajos: Szent Márton püspök születéshelyéről. Új Magyar Múzeum 9. (1859) 491–500.

mentesnek nem igazán nevezhető 1865-ben publikált munkájában is.⁴⁴ Erre írt válaszában Pokorny Frigyes pannonhalmi bencés szerzetes apátsága ősi folyamatos tradícióját hangsúlyozta.⁴⁵ Varsányi János (1808–1877) váci járási mérnök 1871-ben megjelent tanulmányában, amelyben 1836–1845 közötti régészeti ásatásainak eredményeit foglalja össze, pedig kiemelte a szentmártoni temető jelentőségét. A születési hely körüli vita nemcsak Magyarországon, hanem Franciaországban is visszhangra talált, ahol Guers abbé egy tudományos igényű tanulmányt szentelt ennek a témának. Az elfogulatlan francia szerző egyértelműen Sabaria-Szombathely mellett foglalt állást.⁴⁶

Szintén ismerhette a vitát a francia zarándok-író, Cyprien Polydore apát, aki 1880-ban ellátogatott mindkét neves magyarországi Szent Márton-kultuszhelyre. Cyprien Polydore ebben az időszakban Périgueux város Szent Márton-plébániáját vezette, amelynek temploma 1871-ben egy tűzvészben leégett. Az új templom építése ezt követően kezdődött Antoine Lambert építész tervei alapján, és 1875-ben készült el. Az építés költségei valószínűleg nagy gondot okoztak az egyházmegye és a plébánia közössége számára, ezért a hitbuzgó plébános zarándokútra indult, hogy különböző országokban adományokat gyűjtsön a templomépítés javára. Zarándokútjai során először Franciaországban, Belgiumban és Amerikában (Kanadában) fordult meg, ahonnan rendszeresen levélben tájékoztatta a Nicolas-Joseph Dabert périgueux-i és sarlat-i püspököt. A püspök javaslatára az összegyűjtött leveleket egy külön kötetben jelentették meg 1884-ben (10. kép).⁴⁷

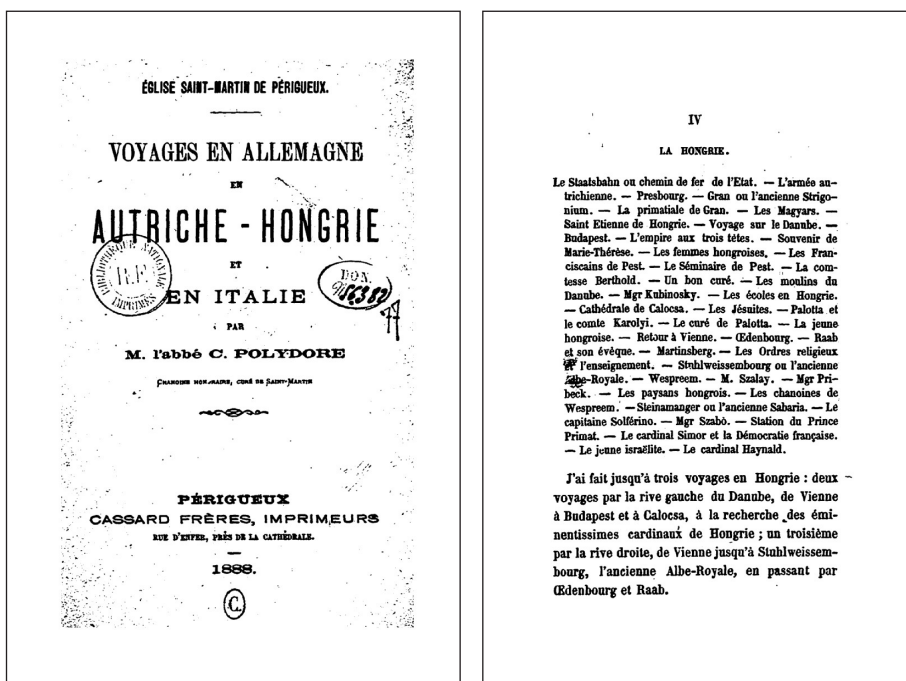
Az abbé 1880-ban hallott egy nagylelkű magyar bíboros jelentős pénzadományáról, amely alapján olyan pozitív kép alakult ki benne a magyarokról, hogy elhatározta, adománygyűjtő zarándoklatának következő célja Szent Márton szülőhazája lesz. Miután elnyerte püspöke támogatását és hasznos ajánlóleveleit, Cyprien Polydore atya 1880. augusztus 7-én szállt fel az Ady által is megénekelt híres párizsi Gare de l'Est-en a vonatra. Útja során bejárta a poroszok által megszállt Elzászt, Badent, Bajorországot és az Osztrák-Magyar Monarchia Duna-völgyi részeit. Bécsből eljutott Magyarországra, itt

44 *Lakner Endre*: Szent Márton toursi püspök valódi születéshelyének földerítése. Bertalanffy Imre nyomdája, Szombathely, 1865.

45 *Háborny* [álnév!]: Szent Márton Györmegyei Sabariában született. Észrevételek Lakner Endre »Szent Márton toursi püspök valódi születéshelyének felderítése« cz. értekezésére. Magyar Sion 5. (1867) 303–319.

46 *E. l'abbé de Guers*: Origines de Saint-Martin en Hongrie (Extrait de la Revue des Sciences ecclésiastiques). Amiens, 1876. 38–39. E kérdés kimerítő magyar nyelvű elemzése: *Tóth Endre*: Szent Márton pannonhalmi születéshely-legendájának kialakulása: Vigilia 39. (1974) 5. sz. 306–312.

47 *Cyprien Polydore*: Voyages en France, en Belgique et en Amérique. Assard Frères imprimeurs-libraires, Périgueux, 1884. 275.

10. kép. Cyprien Polydore *Voyage en Allemagne, en Autriche-Hongrie et en Italie* című művének címlapja és a Magyarországgal foglalkozó fejezet kezdőlapja

meglátogatta Pannonhalmát és Szombathelyet. A születési hely körüli vitában nem foglalt állást, és diplomatikusan a „Szent Márton bölcsője” (Pannonhalmamartinsberg) és „születésének helye” (Szombathely) kifejezéseket használja. Rövid szombathelyi tartózkodása során megcsodálta a szombathelyi katedrális, amelyet a helyi hagyomány szerint Szent Márton szülőháza fölé építettek.⁴⁸ Az útleírás gyakran hivatkozik Szent Márton életéhez és kultuszához kapcsolódó eseményekre, és ennek révén a szöveg különösen élményszerűvé válik. Cyprien Polydore útleírása alapján következtethetünk a helyi hagyományban bekövetkezett változásokra is. Egyrészt fontos információval szolgál arról, hogy a tudományos kutatások hatására megindulhatott a Szent

48 „La tradition populaire, la légende et l'histoire font naître saint Martin à Steinamanger ou Sabaria, et jusqu'à ce jour, malgré les réclamations de Martinsberg, on n'est point parvenu à renverser l'autorité de ces traditions respectables. Mais cette ville, riche de souvenirs, l'est peu de monuments antiques. Le temps efface tout. A peine y montre-t-on quelques vestiges d'un camp retranché de l'armée de Constance, dans laquelle le jeune Martin servait sous les ordres de son père. L'église cathédrale, qu'on dit bâtie sur l'emplacement de la maison où saint Martin est né, ne date que de cent ans; elle est fort belle et d'un style tout moderne.” Abbé Cyprien Polydore: i. m. 231.

Márton-templomban található kultuszhely és a szent feltételezett születési helyének szétválása, másrészt egyértelműen tájékoztat arról, hogy a katedrális és a püspöki székhely mint új kultuszhely jelentősége megnőtt. A tudatos kultuszépítés folytatása és kiteljesedése megfigyelhető majd a tours-i ereklye áthozatalának eseményeiben is (1913).⁴⁹

*

Összegzőképpen megállapíthatjuk, hogy a vizsgált korszakban Szombathelyre látogató utazók túlnyomó többsége számára a város nem úti cél, hanem inkább egy hosszabb utazás egyik állomása vagy kitérője volt. Az utazás tranzitjellege miatt a legtöbb útleírás a véletlenszerűség és a spontaneitás jellemvonásait viseli magán. Fontos kiemelnünk az utazók társadalmi hovatartozását, ami alapvetően meghatározta élményük jellegét. A szűkebb pátriánkba látogató francia, angol vagy német nemesifjak, katonatisztek hasonló tudással rendelkeztek, mint az itt élő, hasonló társadalmi helyzetű kortársaik, így nem véletlen, hogy nem érzik idegenben magukat. Még erősebb az összetartozás érzése az egyházi utazók vagy a tudósok esetében. Valamennyien hasonló teológiai képzettséggel és egységes tudással rendelkeznek, ami a nagy távolság ellenére is gyakran közelebb hozta őket az itteni társaikhoz, mint a velük egy helységben élő honfitársaikhoz. Közös nyelvük (latin, francia, német) és műveltségük, valamint az egységes európai kulturális közösséghez való tartozás tudata (például *Respublica Literaria*, *République des lettres*) erősebben hatott rájuk, mint a távoli ország idegensége. Az ókori Római Birodalom osztatlan örökségének és a kereszténység közös gyökereinek felfedezése még tovább erősítette a Szombathelyre látogató külhoni utazókban az otthonosság érzését. A felmerülő kommunikációs nehézségeket – a közös egyházi és tudományos nyelv használata mellett – gyakran spontán, intuitív módon küzdötték le.

A vizsgált szövegek alapján megállapítható a Szent Márton születési helyén alapuló szombathelyi helyi hagyomány folyamatos jelenléte és fejlődése. A kezdeti időszakban ennek központja a Szent Márton-templom *Hic natus est* kápolnája, illetve a keresztelőkút zarándokhelyei voltak. A 18. századi *Grand Tour* útleírásokban szereplő kritikai észrevételekben már felszínre került a kultuszhely és a születési hely dichotómiája is. A püspökség alapítása, valamint

49 Az 1913-as ereklyeáthozatalra lásd Melega Miklós e kötetben található tanulmányát.

a tudományos kutatások fellendülése okozta változásokat szintén jól nyomon lehet követni az útleírásokban, amelyek apró információikkal és más szemléletükből adódóan jól segítik a szombathelyi Szent Márton-kultuszról alkotott szélesebb kép kialakítását.